

Hemel en hel

Ze zijn lange tijd een bekend begrippenpaar geweest: hemel en hel. Een begrippenpaar dat een centrale plaats in het geloof heeft ingenomen. Hemel en hel waren de twee plekken, waar een mens na zijn dood naar toe kon gaan. De één, de gelovige, ging naar de hemel en de andere, de ongelovige, ging naar de hel.

Alles stond of viel dus met het gehalte van je geloof. Je geloof zorgde er immers voor, waar je later terecht kwam. Of je goed terecht kwam of niet. Met name in de Middeleeuwen werd het thema breed uitgemeten, zowel in preken als in de kunst. Velen zullen dan denken aan schilderijen van Jeroen Bosch die er een meester in was om de hel te schilderen in al zijn vreselijke facetten. Maar hij was in zijn tijd echt niet de enige. Het formaat van deze schilderijen wilde ook nog wel eens buitenproportioneel zijn. Men hoeft maar naar de grote musea in steden als Brussel en Antwerpen te gaan om onder de indruk te raken van de gruwelijke fantasieën waardoor de kunstenaars zich lieten leiden. Als hun schilderijen ergens voor moesten zorgen, dan wel het wel om de kijker angst in te boezemen. Op die manier werkten de schilders in feite samen met de kerkelijke predikers: de beelden van verschrikkelijke straffen door afzichtelijke demonen en monsters moesten ervoor zorgen dat de beschouwers zó leefden dat zij daar niet terecht zouden komen.

Afscheid van de hel

In de loop van de eeuwen is er echter nogal wat veranderd. En als er vandaag de dag een enquête gehouden zou worden, dan zou waarschijnlijk blijken dat de hel voor de meeste gelovigen niet meer zo erg leeft. Anders gezegd: van het begrippenpaar 'hemel en hel' heeft het merendeel van de kerkgangers alleen de hemel nog overgehouden. De hel is als het ware door de achterdeur verdwenen. Zoals met wel meer dingen van het geloof is gebeurd. Dit is ook terug te zien in de achtereenvolgende bijbelvertalingen die de afgelopen eeuwen binnen de verschillende kerken gebruikt zijn. In de Statenvertaling (1637) komen we het woord nog met grote regelmaat tegen, in de NBG-vertaling (1951) is dat al een stuk minder, in de Nieuwe Bijbelvertaling (2004) is de hel helemaal verdwenen. Zoals de moderne, c.q. vrijzinnige theologie ook van de duivel, satan en engelen 'ontdekte' dat deze niet bestonden. En zoals gebeurde met de duivel/satan, met de engelen, zo ging dat ook met de hel. Ook daarvan werd gezegd, dat hij er niet was, dat hij eigenlijk nooit geweest was en dat mensen er in het verleden ten onrechte bang mee waren gemaakt. Het 'ontmythologiseringsproces' dat al sinds de 19^e eeuw in gang gezet is, lijkt sindsdien niet meer te stuiten. Steeds meer zaken uit de wereld van het geloof moeten het ontgelden. Kerk en theologie hebben daar zelf hard aan meegedaan, maar blijken nu nauwelijks meer in staat duidelijk te maken waarom mensen dan nog zouden moeten geloven, immers: als men toch in de hemel komt – dan hoeft er eigenlijk niets meer te worden gedaan.

In de gevangenis

'Nedergedaald ter helle', zó in die formulering kennen we dit geloofsartikel. En zo zingen we het ook. Nu is het zo dat ik met betrekking tot de Apostolische Geloofsbelijdenis nooit de behoefte heb gehad ergens een correctie aan te brengen, - behalve bij dit artikel. Het verbaast me daarom dat er in verband met dit artikel amper gevraagd wordt hoe het zit met de bijbelse onderbouwing. Het opmerkelijke is namelijk dat je voor alles wat aan

dit artikel voorafgaat gemakkelijk bijbelpassages kunt vinden: het lijden, de kruisiging, het sterven en de begrafenis van Jezus worden allemaal uitvoerig in de evangeliën vermeld. Maar hoe zit dat met dit 'nedergedaald ter helle'? Waar in het lijdensevangelie is sprake is van Jezus' 'nederdaling ter helle'? Antwoord: nergens; men zal er vergeefs naar zoeken. Dat wil zeggen, met enige goede wil zou ik één tekst kunnen noemen. Het betreft I Petrus 3: 18-20. Hier lezen we het volgende: 'Ook Christus immers heeft, terwijl hij zelf rechtvaardig was, geleden voor de zonden van onrechtvaardigen, voor eens en altijd, om u zo bij God te brengen. Naar het lichaam werd hij gedood maar naar de geest tot leven gewekt. Hij is naar de geesten gegaan die gevangenzaten, om dit alles te verkondigen aan hen die ten tijde van Noach weigerden te gehoorzamen, toen God geduldig wachtte en de ark gebouwd werd.' Deze tekst heeft echter tot bijzonder veel verwarring geleid. De beste bijbelleraren en taalkundigen hebben er hun tanden op stuk gebeten, maar hebben moeten toegeven dat er zoveel haken en ogen aan dit gedeelte zitten dat het nauwelijks mogelijk is er een éénduidige verklaring van te geven. Wat betreft de formulering waar dit artikel over gaat, meen ik echter te mogen stellen dat, als je de woorden zorgvuldig leest, men ziet dat deze tekst eerder met de opstanding dan met de 'nederdaling ter helle' van doen heeft. Er wordt immers gesproken over Christus die in de geest is heengegaan om tot die geesten in de gevangenis te prediken die ten tijde van de zondvloed gehoorzaam zijn geweest. Het woord 'hel' mag dan zelf in de tekst niet voorkomen, maar die zag men terug in die woorden 'in de gevangenis'. Maar het is van belang dat Jezus niet 'in de gevangenis' is blijven steken, integendeel: juist dáár vindt de verkondiging plaats. Maar dan wel door iemand die door de Geest is levend gemaakt, zoals de tekst zegt. En 'in die geest' heeft Hij verkondigd. Kortom: het is de Opgestane die dat werk verricht. En dan is er verder nog de vraag wat er bedoeld wordt met dat 'in de gevangenis'. Waar heeft Petrus het dan over? Wordt het dodenrijk hier voorgesteld als een gevangenis? Het zijn vragen waarop in het kader van dit artikel niet verder kan worden ingegaan. Het enige wat ik met het voorgaande wil aantonen is, dat deze tekst niet gebruikt kan worden om de 'nederdaling ter helle' bijbels te onderbouwen.

Een beetje Latijn...

Er is echter nog meer, - en dat wordt duidelijk als we kijken naar de oorspronkelijke, Latijnse tekst van de Apostolische Geloofsbelijdenis. Zoals bekend is het Latijn vrijwel vanaf het begin de taal van de (westerse) kerk geweest. Nu is het interessant te weten dat het (kerkelijk) Latijn inderdaad een woord voor 'hel' kent, nl. 'infernus' (het ook in het Nederlands bekende woordje *inferno*, in de betekenis van *vuurzee*, is er van afgeleid). Op grond daarvan zou men mogen verwachten dat de oorspronkelijke tekst luidt: 'descensus ad infernum': 'afgedaald naar de hel', maar... **dat staat er niet!** In plaats daarvan staat er 'descensus ad inferos', dat wil zeggen: 'afgedaald / neergedaald naar beneden, naar onderen'. En deze tekst doet erg denken aan Efeziërs 4: 9, waar de Latijnse vertaling van de oorspronkelijke Griekse tekst luidt: 'descendit primum in inferiores partes terrae' (*lett.*: 'Hij is afgedaald naar de laagste delen van de aarde'). De woordjes 'ad inferos' kunnen echter ook vertaald worden met 'naar de onder-wereld'. En het is op dit punt dat de verwarring toeslaat, want wat moet men daar precies onder verstaan? Veel uitleggers wijzen hier op het Hebreeuwse woord *sjē'ol*; hetgeen zoveel betekent als 'dodenrijk'. Dit moet dan niet begrepen worden als 'het rijk van de dood', maar als de plaats waar de doden verblijven. Dit Hebreeuwse woord wordt in het Nieuwe Testament meestal vertaald met het woord 'Hades', - een begrip dat bekend is uit de religie van de oude Grieken. Daarnaast komt, vooral in het boek Openbaring, ook

het woord 'abyssos' voor. Dit wordt in het Nederlands doorgaans vertaald met 'afgrond'. Letterlijk betekent het 'eindeloos diep'. Waar men dus zegt en zingt dat Jezus is 'ter helle' is nedergedaald is correcter te zeggen dat Hij is afgedaald naar de plaats waar de doden verblijven.

Een toevoeging

Ten slotte is het van belang te weten dat de woorden 'nedergedaald ter helle' niet vanaf het begin in het Apostolicum hebben gestaan: pas vanaf de tweede helft van de vierde eeuw zijn de drie woordjes eraan toegevoegd, nl. op het Concilie van Sirmium (355 na Chr.). Het zou interessant zijn als we wisten, waarom juist toen besloten is deze passage aan de oorspronkelijke tekst toe te voegen. Dit vooral, omdat het denken over de hel zoals wij dat vanaf de Middeleeuwen kennen, in die tijd **volstrekt onbekend** was. Dat beeld moet dan ook echt losgelaten worden. In plaats daarvan is het belangrijk terug te gaan naar het Bijbelse beeld, want van een 'nederdaling ter helle' met al die latere beelden van de hel die daarbij horen, weet de Schrift niets. Daarom moet men m.i. terug naar die eerste betekenis van 'inferos', naar 'de onderwereld', nog explicieter: het dodenrijk. En vervolgens moeten we kijken naar de plaats waar de woorden zijn ingevoegd, want daaruit valt wel degelijk iets af te leiden. Het gaat om begraven, en dan: afgedaald in het dodenrijk, ten derde dage wederom opgestaan van de doden. Wie deze volgorde zorgvuldig bestudeert kan niet anders dan tot de conclusie komen dan dat het om die combinatie gaat: 'gekruisigd – gestorven en begraven - afgedaald in het rijk van de doden - wederom opgestaan van de doden'. En om het overzicht compleet te maken: in de Griekse vertaling van de Latijnse tekst lezen we dat Jezus is opgestaan '**ek** toon nekroon', terwijl op andere plaatsen te lezen is dat de opstanding plaatsvond '**apo** toon nekroon'. In het laatste geval zou je kunnen zeggen dat de Heer is weggegaan van, weg uit het machtsbereik van de doden, terwijl **ek** meer de klank heeft van 'losgemaakt' uit het dodenrijk, niet meer in de greep van het dodenrijk verkerend.

Dood: buiten de gemeenschap van God en mensen

Hoewel er nog veel meer over het onderwerp te zeggen is, moge duidelijk zijn dat de belangrijkste conclusie is, dat het bij het 'nedergedaald ter helle' vooral gaat om afdaling in het dodenrijk. Waarbij het van groot belang is te bedenken dat deze woorden in een direct verband staan met de daarop volgende woorden: ten derde dage **wederom opgestaan van de doden**. Misschien is dat de achterliggende gedachte geweest van de deelnemers aan de synode van Sirmium. Misschien wilden ze met behulp van deze formulering nog eens extra accentueren dat Jezus écht dood was, dat Hij écht ons lot gedeeld heeft. Misschien voegden ze daarom deze zin toe, in een tijd dat er stemmen opgingen die zeiden dat Jezus alleen maar schijndood was geweest. Met name vanuit de gnostische kringen van het zgn. docetisme werd die bewering wel gehoord: 'Er mag dan wel gezegd worden dat hij gestorven is en dat hij begraven is, maar hij was niet echt dood.' Binnen deze sekte was men van mening dat dood-zijn niet paste bij de zoon van God. Daar kwam nog iets bij. En dat heeft te maken met het feit dat 'dood' in de Bijbel veel minder een fysieke als wel een geestelijke betekenis heeft. Met name in het boek der psalmen komt dit op verschillende plaatsen tot uitdrukking. Eén van de duidelijkste voorbeelden hiervan is Psalm 88; in dit lied worden al die existentiële kanten die aan de dood vastzitten op indringende wijze verwoord. 'Dood' heeft in dat verband vooral de betekenis van **afgesneden zijn van de gemeenschap**, van de gemeenschap van mensen, maar ook en vooral afgesneden zijn van de gemeenschap van God.

Wie probeert zich voor te stellen wat dat inhoudt, proeft iets van datgene wat met dat 'afgedaald in het dodenrijk' gezegd wil worden. Die buitenste duisternis, die iemand in zijn / haar leven kan kennen, dat gevoel van volstrekte eenzaamheid, door niemand vastgehouden worden, door niemand opgemerkt worden, geen mens, geen God. En dat alles, dat heeft Jezus gekend, daar is Hij niet buiten gebleven, daar is Hij doorheen gegaan, daar heeft Hij deel van uitgemaakt. Om een beeld uit de gevangenis te gebruiken: Hij heeft de isoleercel geproefd. Zover is hij gegaan: Hij heeft in de isoleer gezeten. Hoe zal een kind van Hem zich dan ooit nog eenzaam kunnen weten?